

Az utolsó nógrádi nagyasszony

Beszélgetés Balogh Károlynéval

Balogh Károlyné Csernyus Aline Rádon született, 1890. április 27-én. A Madách-kutatással már férje életében kapcsolatba került, hiszen *Balogh Károlyt*, *Madách Imre* nővérének és *Bérczy Károlynak* egyaránt unokáját nemcsak klasszika-filológusként és műfordítóként tartják számon, hanem – több kisebb publikáció mellett – ő írta a mindmáig legjobb Madách-életrajzot (*Madách, az ember és a költő*, Bp. 1934.). Férje halála után (Balassagyarmat, 1944) rámaradt a családi hagyaték gondozása, melynek értékét növelte, hogy a költő közvetlen leszármazottai Magyarországon kívül éltek, illetve a náluk volt hagyatékrész nagyrészt megsemmisült. Balogh Károlyné adta közgyűjteménybe a Madách-család levelezésének jelentős hányadát, a család 1850. évi osztályegyezségét, a fotógyűjtemény értékes darabjait, Bérczy Károly teljes irodalmi hagyatékát.

Ezek a fontos források a Nógrád Megyei Múzeumigazgatóság, a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum és a győri Xantus János Múzeum állományát garantálják. Rendszeres konzultációt biztosított a Madách-kutatóknak; adatok közlésével és ellenőrzésével segítette munkájukat; az 1964 óta megélénkült kutatás minden jelentős tudományos vállalkozásának részese volt. Nógrád Megyei Tanácsa 1985. januárjában ezért Madách-díjjal jutalmazta. Budapesten halt meg, 1985. február 9-én. Férjéhez hasonlóan, Csesztvén nyugszik.

– *Ismerte még Alinka néni Madách Imre fiát, Aladárt?*

– Személyesen nem. Én csak egyetlenegyszer, éppen Aladár bácsi temetésén jártam Alsósztrégován.¹ Azt tudják (benne van az életrajzokban), hogy apósom mint árva gyerek vele együtt nevelkedett a nagymamánál.² Élt akkor egy Huszár Sándor nevezetű nagybácsi, aki Madách Annának, Imre nő-

vérének volt a férje. Hozzá már akkor sűrűn jártak a fiúk, amikor a piaristákhoz jártak gimnáziumba Pesten. Huszár Sándornak volt egy házvezetőnője, Fekete Mária, aki akkoriban ment alkalmazásba.³ Ez a nő hozott magával egy hatéves gyermeket. Apósomnak nem tetszett a társaság, elmaradt tőlük. Madách Aladár viszont elvette Fekete Máriát és adoptálta a gyereket, aki azután mint Madách Ilona szerepelt. A házasságot a spiritek parancsolták neki. Ők nagy spiritiszták voltak, szellemeket idéztek. Fekete Mária volt a médium, de az öreg Huszár Sándor is teljesen belebolondult ebbe. Madách Aladárt is ők tették spiritisztává, írt is aztán ilyen könyveket.⁴ Hogy a nőgrádiak közül valaki csatlakozott-e hozzájuk, azt nem tudom. Ez a házasság nagyon nem tetszett a családban, kényes egy történet volt, Madách Aladárékkal nem nagyon érintkezünk. Apósom, miután mint gyerekek együtt növekedtek fel, érintkezett vele, a férjem is járt Sztregován. Mi a szüleinknél voltunk Nógrádban, amikor kaptuk a hírt, hogy meghalt Madách Aladár. Apósom ekkor Ausztriában járt a hegyekben, a nyári szabadságát mindig ott töltötte. A temetésre csak mi mentünk a családból, meg Madách Imre bácsi, akit Imsi bácsinak neveztek.⁵

– *Hogyan festett akkor Alsósztrégova, a kastély?*

– Nem volt éppen nagyon gondozott, de a park, az szép volt. Madách Aladárt a régi kis kápolnába temették el, a falu északi végén, a temetőbe.⁶

– *Arról a családban beszéltek-e, hogy Majtbényi Anna, Madách Imre édesanyja járt-e, élt-e Csesztvén öregkorában?*

– Mikor Madách Aladár megnősült, akkor őt Madách Károlyék elhozták Sztregováról Csesztvére, mondván, hogy a nagymama nem lehet egy olyan nővel egy házban, mint Fekete Mária. Pedig mit ártott volna az a 85 éves nagymamának... De hát ilyen volt a felfogás. A nagymama nem is szokta meg Csesztvét, sokszor hitte, hogy Sztregován van. Azután kiment a kertbe sétálni és megnyugodott. Csesztvén halt meg,⁷ de átvitték Sztregovára temetni. Ráadásul amikor a nagymamát átköltöztették Csesztvére, ezt-azt össze is pakoltak, amikor pedig Madách Aladár hazajött az esküvőről Győrből, Madách Károlyékat rettentően lehorolta, összepakolt és visszavitte a holmikat. Ez volt az egyik alapja a családi viszálynak.

– *Madách Imre bölcsője, ami most a csesztvei múzeum kiállításában látható, nem ekkor került ide?*

– A bölcső más ügy. Abban nemcsak Madách Imre feküdt, de a többi testvére is, később Madách Károly gyerekei, ahogy éppen kellett.

– *Fráter Erzsébetről és két lányáról esett szó a családban?*

– Az én időmben nem éltek Fráterek Nógrádban. Fráter Erzsiről sem beszéltek, nem volt már érdekes. Akkor hallottam róla először, amikor a Madách-téma előtérbe került. A lányok közül Borbála, az Ára (így hívták) itt volt Pesten, zárt intézetben. Madách Aladár halála után Emánuel bácsi,⁸ azaz Madách Károly legidősebb fia lett a gyámja. A másik lány, Jolán ott volt a temetésen, nagyon szép öregasszony volt. Másnap meg akartuk látogatni őket az urammal Losoncon, de kitérték előle: „Szegény Jolánkát annyira megvi-

selte ez a tegnapi temetés, hogy inkább hagyjuk máskorra a látogatást.” Nem is találkoztam vele többször.

– *És Madách Imréről hogyan vélekedett a család?*

– Bár Madách Károlynak mind a négy fia művelt, jó állásban levő ember volt, akkoriban még nem jöttek a tudatára, hogy a Tragédia nagy mű. Én tizenhárom éves koromban kérdeztem meg, hogy rokona-e a mi Madáchainknak, akik Csesztvén laknak. Saját fülemmel halottam Emma nénitől, Madách Károly özvegyétől, aki jól ismerte: „Az Imre sógor olyan bogaras ember volt.”⁹ Bérczy Károlyról többet beszéltek. Az Anyegin-fordítás a műveltebb családoknál megvolt. Nagy dolognak számított, hogy megtanult oroszul, hogy eredetiből fordíthassa, ne a Bodenstedt-féle német fordításból. Ezt nagyon emlegették.

– *Milyen nógrádi nevezetesebb családokra tetszik emlékezni a századfordulóról?*

– Megvoltak a régi nevezetes familiák: a Mocsáryak, a Muslayak, Málnapatakán a Kuhinkák, akiknek jólmenő üveggyáruk volt, azután a Prónayak Romhányban, Andreánszky Gábor Petényben, Huszárék Keszegen. Politikáról inkább csak a képviselőválasztások alkalmával volt szó. Emlékszem rá, hogy Török Zoltán sokáig volt főispán,¹⁰ de a megyei politikában mi inkább az alispán, Nagy Mihály nevét hallottuk emlegetni.

– *Hogyan éltek ezek a családok?*

– Általában földbirtokból. Sztregován még nagyúri szokások maradványai voltak, Csesztvén azonban, ahol Madách Károly hét gyereket nevelt, kevés volt a jövedelem, egyszerű az élet. A birkatartás volt ott a legfőbb jövedelemforrás. Apámnak Bodonyban 700 holdnyi birtoka lehetett, szántó, erdő. Nagyon szorgalmasan gazdálkodott. Nyáron mindennap reggel négykor már felkelt. Volt ugyan egy úgynevezett gazda, Pista bácsi, aki valamikor kertész volt a családnál, azután apám gazdát csinált belőle. Ő mondta meg a béreseknek, mikor, melyik táblára menjenek szántani, mit kell vetni. De minálunk ezeket főképpen apám csinálta. Pénz sohasem volt otthon – ezt most komolyan mondom –, de minden egyéb természetben megvolt. Hogyan lehetett az életet pénz nélkül szervezni? Azt ők tudták. Felvettek kölcsönt, rátáblázták a birtokra. Aztán, amikor jött a váci vásár, eladták a gyapjút, gabonát. Érdekes módon nem annyira Gyarmatra jártak, mert Vácott voltak a nagyobb vásárok, a Duna mellett. Vácról járt ki egy gabonakereskedő, ő meg aratás előtt megvette a termést.

– *Hogyan zajlott a bétékőznapi élet egy kúriában?*

– A házon belül szakácsné főzött, ő volt az „asszonyág”. Volt még rajta kívül szobalány, inas, mindenek, szolgáló. Négyen-ötten. A mindenek a kertben is dolgozott, fát vágott. Ezeken a falusi konyhákban egész nap égett a tűz, mert a disznóknak is főztek, hatalmas nagy fazekakban. Amikor az embereknek már megfőztek, akkor föltették az állatoknak a főznievalót. Ezek az emberek részben természetben kapták a fizetést, ezt konvenciónak nevezték, azonkívül pénzben is. Volt használati földjük is. Mindegyik kapott nálunk egy holdat, saját művelésre. Több helyütt voltak úgynevezett dinasztiai, akik ott

szolgáltak tovább a családnál. Emlékszem, hogy például nagyanyáméknál¹¹ Rádon nagyon örültek az asszonyok, ha a lányukat felvették szolgálónak, mert volt a konyhán egy kitűnő szakácsnő, a Marka néni, s ott a lányok nagyon jól megtanultak főzni, ami óriási erény a férjhez menésnél. Kocsizásra használt ló volt a gazdaságban két pár. Kocsi kettő-három, ha az egyiknek kiesett a kereke, akkor befogtak a másikba. Volt egy szánkó is, amikor lecsett a hó, mi gyerekek igen örültünk, jaj, de jó, mehetünk szánkózni. A négy „parádés” lóhoz volt egy parádéskocsi, aki a legnagyobb úr volt mindenütt az egész gazdaságban, a szakácsnők is édesgették, cirógatták őket a konyhán. Volt nekünk egy parádéskocsisunk, 16 évig volt nálunk. Jani kiváló ember volt, apám akárhová elengedett vele, szolgálata alatt egyszer sem volt részeg, ami akkoriban nagy sor volt. Mikor apám eladta Bodonyt,¹² fél év múlva ő is felmondott és elment, mondván: nem mindenés, hogy fát vágjon, utat gereblyézzon, ő lovakkal foglalkozik. Később hallottam valakitől, hogy a rozsnyói püspöknek lett a négyeskocsisa. Autója a felszabadulás előtt csak a tehetős embereknek volt, de annak sem mindnek. Akadt, aki azt mondta, inkább jár lovas kocsin. Autója volt például Rádon Muslay Gyulának, aki különben nagy „lovass” ember hírében állt, ő maga ugyan nem lovagolt, csak hajtott, de versenystállót is tartott.

– *A csesztvei udvarház múzeumépülete mellől lassan eltűnik a hajdani gazdaság utolsó épülete is. Hogyan festett ez akkor?*

– Csesztvén én először négyéves koromban, 1894-ben jártam. Nem sokban különbözött. A folyosó nyitott volt, mi onnan ugráltunk unokatestvéremmel Grosschmindtnéval, Madách Alízzal a kertbe. Csak később üvegezték be, amikor a kislányok születtek, mert nagyon hideg volt a nyitott folyosó. A régi, középső, a kert felőli bejárat szerint volt a nagyszoba közepén, az volt a nap-pali vagy a dohánzó, ott fogadták a vendégeket. Jobbra ettől az ebédlő, a hálószoba, a kisháló vagy gyerekszoba. Olyan hancúrozást csináltunk ott esténként, hogy csak úgy rengett ott minden! A nagyszobán túl Emma néni, azaz Madách Károlyné szobája, azután cselédszoba, kamra, WC. Annak a szárnynak, ahol most az Arany János emléktábla van, két szobájában volt az „iskola”, ott laktak a fiúk, a nevelővel. A gazdasági épületek pontosan ott állottak, ahol most. Ahol Faraga Mari néni lakik, cselédlakásféle volt, de már a ház felé eső részben istálló meg kocsiszín volt. Nagy öröm volt nekünk, tíz-tizenkét éves lányoknak, hogy szabad volt bemenni és a kocsikon ugrálni.

– *Milyen volt a kúriák népének társadalmi élete, érintkezése?*

– Az ismerős családok látogatták egymást. Elmentek egymáshoz, egy napra, két napra, volt hogy egy hétre is. A rokonokhoz, közel lakó barátokhoz főként vasárnap jártak, s gyakran csak vacsorára. Aki olyan közel lakott, hogy egy-két óra miatt érdemes volt odamenni, Romhányba, Kelecsénybe, ahhoz átmentek vacsorára. Ettek, ittak, kártyáztak, s mint aki jól végezte dolgát, elmentek haza. Ez volt a társadalmi érintkezés szokott formája. A nők is kártyáztak, lórumot, ez volt a divatos kártyajáték. Volt egy nagynénem, otthonülő, ötgyermekes, „szolid” családanya, aki oda volt a lórumért.¹³ A kártya főképpen szórakozás volt, s miután az asszonyok is benne voltak, ők azért jobban megnézték a pénzt, mint a férfiak. A férfiak vadásztak, lovagol-

tak. Nekünk, gyerekeknek a nyár fénypontja a kirándulás volt Szandára, minden évben, kocsival, sok élelemmel. Aztán Szandaváraljáról feljött néhány cigánygyerek, nyaggatták a hegedűjüket, mi arra táncoltunk. Nem minden nyáron, de többször kirándultunk a drégelyi várhoz. Cserhátsurányban rokonok, Madáchok laktak. Ők minden István-napkor adtak házimulatságot, de olyat, hogy mi, gyerekek is részt vettünk rajta. Utazni nemigen jártak. Ha a szomszéd megyébe mentek, az már utazásnak számított, saját kocsival. A jó férfiak kímélték a lovaikat meg az „alkalmatosságot” (a kocsit), így nemigen utazgattak. Inkább az asszonyok mentek fürdőbe nyáron, három-négy hétre. Főként Parádra. Szlácsról azt állították, hogy az csak reuma ellen jó.

– *Hol vásároltak, varrattak, mit olvastak?*

– A tehetősebbek bejártak vásárolni Pestre és szabóhoz is; akinek kevesebb pénze volt, megelégedett a váci meg a gyarmati szabóval és a falusi boltban vásárolt, könyvre és havonta fizettek. Alsópetényben dolgozott egy falusi szabó: parasztember, akinek a környékbeli földbirtokosok megmutogatták a pesti ruháikat, hogy azok hogyan vannak megcsinálva, ő megtanulta, kitűnő szabóvá vált és az egész környéknek dolgozott. De a legáltalánosabb a középmódosoknál az volt, hogy nyáron felvettek egy házivarrónőt, aki ott nyaralt, kosztolt is és közben varrogatott. Én még német divatlapra is emlékszem. Die Modewelt – ez volt a címe. Mindig nagyon örültem, ha ez a divatlap jött, mert idővel megkaptam és szabad volt kivágni a babákat, ruhákat. Az újságok közül a Budapesti Hírlapra és a Gazdasági Lapokra emlékszem. Az én szüleim¹⁴ nyelveket beszélő emberek voltak, nagyon szívesen olvastak németül és franciául. Mindenféle regényeket vettek, meg kölcsön is kaptak. Nagypámának¹⁵ nagy könyvtára volt, ez apámra szállt. Nálunk sok volt az akadémiai kiadvány, sorozat is, apám előfizetőjük volt.

– *Mikszáthot olvastak-e akkoriban Nógrádban?*

– Hogyne, olvasták is, szerették is. Számon tartották, hogy nógrádi.

– *A Mocsáry-megyetörténet meg volt a családoknál?*

– Mikor még a férjemmel fiatalok voltunk, nagyon szerettünk volna egy Mocsáryt megszerezni. Már akkor sem volt nagyon forgalomban. Mondom: „Nagymama, abból a Nógrád vármegyei monográfiából, amit a maga nagyapja írt, nincs itt, Rádon egy sem?” – „Jaj, fiam, nem tudom, hol lehetnek, de tán nincsenek is már meg, mert itt heverték szanaszéjjel, hol a padláson, hol itt, hol ott, hát bizony kenyérsütésnél elhasználták őket.”

– *Közismert, hogy a gyermekkor emlékei vésődnek be a legmélyebben az emlékezetbe. Milyen volt akkoriban a gyerekek oktatása?*

– Engem az első elemi iskolákban a szüleim tanítottak. Aztán mikor harmadikba kerültem, akkor kezdett el hozzám járni a Trautwein Gyula bácsi Romhányból, aki ott kántor volt. Minden héten kétszer vagy háromszor elment érte a kocsit és elhozta Romhányból, amikor nekem megadta az óráit, akkor megint visszavitték. Elég idős ember volt már, sok gyerekkel, így rá is szorult egy kis mellékkeresetre. Meg aztán őt tartották akkor kiváló tanítónak. Ő évekig tanított minket, a tanrendben előírt anyagra. Bodonyban csak négy osztály volt, vizsgázni Romhányba mentünk. A plébános úr, a kántor

úr, és még egy tanító előtt, hogy hárman legyenek. Olyan évre is emlékszem, amikor ők jöttek hozzánk, egész délelőtt faggattak az ötödik és hatodik elemi anyagából. Akkor ott is ebédelték. Elemi után polgárit végeztem, a hatodik elemiből átvettek különbözeti vizsgával a harmadik polgáriba; harmadikat, negyediket végeztem.¹⁶ Szívesen mentem volna tanítóképzőbe, de nem akartak kiadni a házból, így befejeztem az iskolákat 14 éves koromban. De akkor még volt nevelő is, aki nyaggatta az embert egy-két évig. Nyelvekre főképpen. Apám nagyon adott a nyelvekre, azt mondta, nem művelt, aki nyelveket nem beszél. A nevelők németek, ritkábban franciák voltak, akik itt Magyarországon meggyökeresedtek, s az egyik család ajánlotta őket a másiknak. Nálunk volt három évig egy nevelő Stuttgartból, amikor már „túlnöttem” a korán, elment nagynémhez, ahol öt gyerek volt, és azokat is tanította németül. Ezek a német lányok többnyire franciául is tudtak, mind a két nyelvet tanították. Korcsolyázni vitt még, sétálni, tornászni meg főképpen kézimunkára tanított. Anyám nagyon szerette ezeket a lányokat, mint saját lányait tekintette őket és vitte is magával mindig, ha látogatóba mentünk a rokonokhoz.

- *Hogyan találkoztak, érintkeztek a serdültebb, két nembeli fiatalok?*

- Társaságban, névnapokon, családonál. Amikor kicsik voltunk, együtt játszottunk. Nekem is voltak velem egykorú fiú barátaim, én azokkal nagyon jóban voltam, pofozkodtunk, verekedtünk. Akkor sem tartották a lányokat üvegszekrényben. Nagyon jól emlékszem arra, amikor 16 éves koromban egyedül beküldtek Pestre, hogy vásároljak ezt-azt. Nagyanyám ezen nagyon megbotránkozott. Ő még olyan régimódi nagymama volt... A férjemet ismertem már azelőtt is, mint gyerek. „Számbavethető emberként” akkor találkoztam vele, amikor Prónay Mihály főispán lett Nógrádban. Tizenhat éves voltam akkor.¹⁷ Rögtön azzal jött anyámhoz, szabad-e hozzánk eljönni látogatóba Bodonyba? „- Csak gyere el, hiszen atyafiságféle is van köztünk, gyere.” Attól kezdve buzgón járt és egy év múlva férjhez is mentem.¹⁸

- *Ritkán adódik, hogy olyan személlyel beszélgethetünk, aki részt vett 1905-ben a szécsényi országgyűlés 200. évfordulóján tartott Rákóczi-ünnepen.*

- Nagyon sokan és nagyon sokat beszéltek és ez engem bizony nem nagyon érdekelt. Persze tudtam azért, miről van szó. Mi már reggel elindultunk Gyarmatról kocsival és egész nap ott ténferegünk Szécsényben. Sokan voltak. Terítve volt a vár alatt a réten, sátrakban. Volt azután valami, bandériumnak nevezett fölvonulás. Talán négyen-ötven lóháton, de nem sokan. Senkinek nem volt olyan jó hátaelváros, akit el mertek volna vinni anélkül, hogy meg ne bokrosodjon. Nekem nagyon tetszett az egész, felnőttnak éreztem magam és volt is egy olyan ruhám az alkalomra, ami egy fölöttébb lánynak való. Régen volt...¹⁹

A fenti válogatás anyagát adó magnós beszélgetés 1984 nyarán készült Budapesten, az akkor 94 esztendő Balogh Károlynéval. A teljes felvételt a Nógrádi Sándor Múzeum őrzi. A beszélgetést *Praznovszky Mihály* megyei múzeumigazgató és *Kerényi Ferenc* irodalomtörténész készítették. Az interjú szövegét sajtó alá rendezte: Kerényi Ferenc.

1. 1908. július 26-án.
2. „apósom”: Balogh Károly, Madách Mária és Balogh Károly fia, akinek szüleit 1849-ben Maroszlacina mellett meggyilkolták. A „nagymana”: Majthényi Anna, Madách Imre édesanyja.
3. Huszár Sándor leírása és jellemzése Balogh Károly tollából: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, V-an. 4306/t. ff. 344-5. Fekete Mária fényképét – az elmondottak alapján érthetően – csak a közvetlen leszármazottak őrizték meg, megjelent az Érdekes Újság 1923. január 18-i számában. Eredetije elveszett vagy lappang.
4. Madách Aladár tagja volt a London Spiritualist Alliance-nak, lefordította Alfred Russel könyvét, *A gyakorlati spiritizmus védelmében* (Bp. 1884.) Saját könyve: *A szellemvilágról irányeszmei* (Bp. 1889). Számos cikket publikált ebben a tárgykörben és versei is ilyen hatást tükröznek. Erről részletesebben Ruttkay Teréz Mária írt: Madách Aladár (1848–1908), Bp. 1938. 63-6, (Madách Aladár műveinek jegyzéke).
5. Madách Károly fia, a költő unokaöccse (1839–1915). Ő a később emlegetett Cserhátsurányban lakott Madách-rokon.
6. 1934 óta – költő-apjával egyetemben – az alsósztrégovai park emlékműve alatti sírholtban nyugszannak.
7. 1885. május 22-én, 96 éves korában.
8. 1855 és 1924 között élt.
9. Madách Károlyné Csernyus Emma (1838–1927).
10. 1898 és 1905 között.
11. Muslay Sándorné Mocsáry Etelka, Mocsáry Antal unokája.
12. 1910-ben.
13. Muslay Gyuláné Szentiványi Antónia.
14. Csernyus Álán és Muslay Etelka.
15. Csernyus Andor.
16. A negyedik polgári végbizonyítványát 1904. június 23-én állították ki a balassagyarmati polgári leányiskolában. Két jeles, a többi érdemjegy kitűnő. (A bizonyítvány a család tulajdonában.)
17. 1906-ban.
18. A házasságot 1907. december 28-án kötötték Kétebodonban. Balogh Károly (1879–1944) ekkor „kecskedelmi miniszteri segédfogalmazó” volt a fiumei kormányzósnál. A házassági tanúk: Muslay Gyula Rádról és Bérczy Géza (a költő fia) Jobbágyiból.
19. A Rákóczi-ünnep aprónyomatványait (meghívókat, programot) a család a Nógrádi Sándor Múzeumnak ajándékozta. A sajtó alá rendezés során nyújtott segítségért is ezúton mondunk köszönetet Balogh Annának.

Szülőim

Anna nővérem édesanyámnak Huszár Józseffel kötött első házasságából született.

Huszár József 1833-ban vitte 20 éves feleségét a Vác közelében fekvő Nógrád megyei Keszegre.

Házasséletük csakhamar véget ért.

Huszár József, mint Nógrád megye első alispánja, egy erős lovaglás után hirtelen ürített pohár víztől súlyosan beteg lett s már 1841-ben (VII. 7.) meghalt. Árvány hagyva két gyermekét; a 7 éves Józsefet (Pepit, mint a családban nevezték) s a 2 éves Annát.

Nagyanyám ebben az időben Pesten lakott. Így édesanyám anyja látogatására többszörönként tette meg az utat Keszeg és Pest között; Váctól, illetve Vácig rendszeren gőzhajón.

Egy ily alkalommal történt, hogy 1846 nyarán megismerkedett atyámmal, aki viszont egy váci kanonok nagybátyját látogatta meg időnkint Pestről.

Édesatyám Olaszországból, hol a „Lajos bajor király” nevét viselő 2. dragonos ezredben szolgált, 1842 körül került, mint kapitány Pestre s az ezred másodtulajdonosának, báró Lederer Ignác lovassági tábornoknak, ki akkor Magyarország vezénylő tábornoka volt – lett segédtsíztje.

A magas műveltségű, szellemes, előkelő modorú hölgy mindjárt az első találkozásnál felkeltette atyám érdeklődését. A vonzalom kölcsönös volt; a találkozások ismétlődtek s rövid idő alatt házasságra vezettek.

Az esküvő 1847. január 17-én történt meg Sztregován.

Kevés emlékem maradt abból az időből szülőimről és sajátosságos játéka a véletlennek, hogy egyéniségükre nézve jellemző egy-egy epizódja életüknek éppen annak az egyénnek útján jutott tudomásomra, aki jóval utóbb, bizonyos sógorsági kapcsolatba jött családunkkal.

Ez Károlyi László, későbbi alkancellár volt, abban az időben József nádor elnöki titkára, szekretáriusa. Mint a budai első társaságban kedvelt fiatal ember, megfordult ő a gróf Festetich-háznak akkor látogatott estélyein is. Ott találkozott az akkor még nőtlen édesatyámmal.

A háznak jó kedélyű, szeretetre méltó úrnője sokszor vidította fel társaságát ötleteivel, trófiáival. Napirenden voltak akkor a charade-ok. A grófnő egy nagy és egy kis ollót téve egymás mellé, atyámat hívta fel, hogy fejtse meg talányát. A megfejtés volt: Chere (die Schere) Charles Scharl, bécsiesen kis olló.

Elég ez a kis epizód is arra, hogy illusztrálja azt a kedveltséget, melynek édesatyám e körben részese volt; amire sokoldalú nyelvismercete is kvalifikálta – folyékonyan beszélt az angol, a francia és olasz nyelvet és ismerte a nemzetek költészetét is.

A másik epizódot ugyancsak Károlyi László édesanyám özvegyi éveiből mondotta el.

Mostoha bátyám, Huszár Pepi, elérvén tízéves korát, anyám a Tereziánumba kívánta őt helyezni. A dolog sikere a nádor kegyétől függött. Ezt kikérendő, anyám kihallgatásra jelentkezett Károlyi útján. – A kihallgatás után a nádor a kérvényt átnyújtva titkárának kedvező elintézés végett, kifejezést adott annak az előnyös bnyomásnak, melyet az özvegy Huszárné egyénisége ő reá tett, mondván: „Multum mihi places ista Domina Huszár; est una domina nobilissima”.

Magukban csekély jelentőségű dolgok ezek; de drága emlékek, hisz szeret-tinknek még lába nyomát is megbecsüljük, mikor örökre elvesztettük őket.

Szülőim lakása egybekelésük után Budán, a várban, a csendes Fortuna ut-cában volt. Ott láttam meg én is a napvilágot.

Miután Pepi időközben a Tereziánumba került, ide már csak Anna nővé-rem követte anyámat Ninával; aki utóbb szülőimről való megemlékezéseiben atyámat nyílt és meleg szívűnek, vidám kedélyűnek, tréfára, dalra kész em-bernek jellemezte.

Anna nővérem is mindig az igazi jó és sohasem mostoha atyai érzés meg-nyilatkozását tapasztalta atyám részéről s mindenkor gyermeki hálás kegyelet-tel emlékezett meg róla.

Nemsokára következtek Magyarország szabadságharcának oly szomorúan végződött, dicső napjai,

Atyám átlépett küzdő seregeink sorába s a 2. számú Hannover-huszárez-zredben őrnagyi rangot kapott.

Néhai Prónay Péter beszélte el, aki „kedves embernek és vitéz katonának” mondotta atyámat, hogy szemtanúja volt annak, midőn atyám osztályának élén rohamra vezette huszárjait a reájuk irányzott heves ágyútűzben, abban a híres esti lovasrohamban, amely javunkra döntötte el Isaszegnél az 1849. április 6-án, nagypéntek napján, a Klapka és Jellasich között vívott véres ütközetet.

Később atyámat tábornoki (vezérkari) őrnagyi minőségben az erdélyi had-sereghez rendelték s itt Bem alatt harcolt a hadjárat befejeztéig, számos csa-tában.

Atyám távozásával, anyám Sztregovára költözött nagyanyámhoz. Itt kereste fel őt később atyám s ebből az időből valók az emléksorok, melyeket nővé-rem emlékkönyvébe írt:

„Recht thun und edel sein und gut,
Da hat man immer frohen Muth
Und Freude um sich her.

Sztregova den 30. Juni 1849.

Dein dich Liebender Vater
Karl Balog”

(A te szerető apád
Balogh Károly)

Egyetlen kezeírása atyámnak, mely reám maradt.

Nemsokára ezután együtt indultak a végzetes kimenetelű útra, magukkal víve Pepit is – és két hónappal az emléksorok megírása után már egyikük sem volt az élők sorában.

Szalatnya

Tegyünk most a közlebbi szomszédoknál néhány látogatást.

Enyhe szép nyári délután nagyanyám s nővérem Szalatnyára készülnek s m', fiúk is részt vehetünk a kirándulásban.

Az ötvenes évek elején kedves és előkelő családi kör telepedett le a kis szalatnyai pusztán, mintegy másfél órányira Sztregovától.

A falutól nyugatnak fordulva, a bikóci fensík magaslatára kapaszkodunk, annak túlsó hajlatán azután egy „kőporos”-nak nevezett, valójában hatalmas kövekkel porozott sziklaszoroson át a túlsó, széles völgybe ereszkedünk le s Szt. Péter kis tót községben áthaladva, csörgedező patakocska mentén, csakhamar elérjük a csinos parktól környezett szalatnyai, egyszerű kis úri lakot. Mellette néhány gazdasági épület.

A háziasszonyi tisztet a Haynau áldozatai között vértanúi halált szenvedett Csernyus Menyhért özvegye, de la Motte Izabella grófnő látja el. Anyja az öreg grófnő már nem folyik be a háztartás vitelének gondjaiba s csendes elvonultságban él szobájában.

Csernyusné gyermekei közül Emma és Ida leányai vannak otthon, a szülői háznál. Emma, az idősebb, komolyabb természetű, nyugodt kedélyű s végtelen szívjószág tükröződik barna szemének megnyerő tekintetéből. – Ida temperamentumos, élces, vidám; duzzadó életvidor ajkakkal, mosolygó szürke szemekkel; nővéremmel egymást megértő jó barátok.

A Csernyus-család megtelepedésének idején még nem történt meg az osztály a Madách-testvérek között. Akkor Madách Károly vezette a sztregovai gazdaságot, anyja nevében. Göndör, szőke hajával, aranyfényű bajuszával, derűs kék szemével, ritka szép férfiszámba ment. Madách Imre Csesztvén élte még akkor házasesetének boldog éveit.

Az előkelő, vendégszerető, leányos háznak közelsége természetesen megismerkedésre vezetett s Károly nagybátyám mihamar már gyakori vendég volt a szalatnyai pusztán.

Kis fekete ponyján, a Bandin, szokta bejárni a gazdaságot, ezen tette meg kirándulásait Szalatnyára is.

A kis Bandi már könyv nélkül ismerte a járást a kőporoson keresztül; szüksége is volt rá, mert bizony sokszor vak sötétben botorkált vissza, hazafelé.

Károly nagybátyám kevés szavú, zárkózott természetű volt. Meleg, benső viszony fűzte őt a jó öreg plébánoshoz, a felejtethetlen Gaál bácsihoz. De ezért bizony sokszor órákhosszat is elültek pipaszó mellett, csendben, szótlanul.

Egyszerre, mintha változás állott volna be természetében; megszűnt a bizalmas együttlét némasága, s mikor holdvilágos estéken együtt rótták a sztregovai kastély udvarát, felhangzott ajkaikon a dal:

Repülj lovam, szikrázzék a patkó!

Ez a kislány, de kedvemre való!

Egy dolog van a világon, ami egyszerre akkorát fordít az ember természetén s ez a szerelem. – Ennek a változásnak nagybátyám természetében is ez volt a jelentősége.

Madách Károly s Csernyus Emma nemsokára gyűrűt váltottak.

Röviddel ezután megtörtént az osztály a testvérek között. Madách Imre a néki jutott Sztregovára költözött át, Károly meg boldogan Csesztvére vitte fiatal feleségét. Boldog lehetett!

Felesége, Emma néném jó modora, szép lelki tulajdonságai, magas műveltsége mellett, mint hű és önfeláldozó hitves, mint gondos, szerető anya, mint takarékos, szerény igényű, mindig tevékeny gazdasszony – igazi típusa volt a derék magyar nagyasszonynak, amelyiknek a fajtája, sajnos, nagyon kiveszõben van.

Bizonyos keserű reminiscenciával írta Madách Imre sógornõje emlékkönyvébe:

Jól tudom, bár ah nem érzem,
Kincs a nõ, ha hõn szeret.
A ház-oltár szent a lángja,
Amit keble rejteget.
Hogyha e szent láng kialszik
Összedûl a templom is –
Szûz kedélyed azt megadja
A férjed nyugodt, benned hisz.*

Sok évtized múltával, a Gondviselés új köteléket fûzött a két család között. Mikor néhány évvel az itt elmondottak után ott álltam a sír mellett, mely a szalattnyai park hársfáinak árnyékában de la Motte grófnõnek hamvait takarta, nem sejtettem, hogy negyedizû unokája lesz egykor fiannak boldogító jó anyala.

A *Szûlõim és Szalattnya* címû részletek Balogh Károly kéziratosa, a Petõfi Irodalmi Múzeumban õrzött emlékirataiból valók.

Balogh Károly *Madách Máriának* második házasságában született fia (1848. július 11–1920. április 9.). Miután szüleit 1849-ben oláh martalócok vad kegyetlenséggel meggyilkolták, a korán árvaságra jutott gyermek nagybátyja, sztre-govai otthonában nevelkedett, annak hasonló korú fiával, *Madách Aladárral* együtt, a szigorú elveket valló nagymama, *Majtbényi Anna* védõsárnyai alatt. Balogh Károly késõbbi éveiben a pécsi kir. tábla elnökeként mûködött, csak bírói hivatásának élt, szabad óráit erdõn-hegyen tett sétáinak, s hangulatos akvarelljei készítésének szentelte. Ifjúkorának összegyûjtött emlékeit fia, Balogh Károly (1879. április 23–1944. április 24., Csernyus Aline férje) használta fel alapvetõ Madách-életrajzaiban. (*Madách Imre otthona*, Bp. 1923. és *Madách, az ember és a költõ*, Bp. 1934.)

Emlékirataiból érzékletes közelségû képet nyerünk a Tragédia alkotómûhelyérõl, a költõ mindennapi életérõl, környezetérõl, megjelennek a családtagok, barátok, a többiek között kedves unokahúga, *Huszár Anna* és testvéröccse, *Madách Károly*.

*Emma sógornõm emlékkönyvébe (Madách Imre összes mûvei. I. kötet, 335. oldal)

Kedves Annám!

Mint tudod, mert a' t'len mid'ón nálatok v'oltam eml'itettem v'olt, hogy a' Szabolcs megyei birtokon még most is az édes Anyám nevére van telekkönyvezve, mint arról Februárban, a' tagosítási telekkönyv át idomítása végett, Édes Anyámmal közlött id'ezésből meggy'ződtem, most ezen birtokot magam nevére akarom telekkönyveztetni, még pedig egy füst alatt az egész, azért mellékelve küldöm az örök adás vevési szerződést, azon kérésimmal, légy szíves azt aláírni, még pedig vagy Károlyi Miksáné született Huszár Anna, vagy Huszár Anna férjzett Károlyi Miksáné, csak hogy a' Huszár Anna benne legyen, minthogy azonban a' datum még nincs a' szerződésre rá írva, mert a' kelettől nyolcz nap alatt az adó hivatalnak be kell mutatni, még pedig Balogh Károlyal is pósta útján kell aláíratnom, így nem mertem datumot rá íratni azért kérek légy kegyes egy jó sornak helyet hagyni is ezt írni körülbelül, a' hol plajbászal H van írva, egyszersmind kérem Miksát is legyen szíves Előttem mint tanú előtt a' másik oldalra nevét aláírni, mert két tanúnak is kell lenni, a' másik tanút majd Balogh Károly íratja alá. Majd elfeledtem, légy kegyes Édes Annám neved alá oda írni - mint eladó -. A' szerződésbe el adási árat 15 ezer forintot íratam csak be, mert a' százszoros adó, mit a' százalékolásnál vesznek, csak enyire tünteti ki az árat, többtől pedig nem akarok fizetni, mind a'mennyitől muszáj, de reménylem, hogy ez ellen semmi kifogástok nem lesz, egyszersmint igen, igen nagyon kérek, légy kegyes az alá írt szerződést a' lehető leg hamarább pósta útján ide Gyarmatra megküldeni, hogy azt mielőbb Károlyal is aláíratva Nyiregyházára küldhesem.

Most Húsvétkor nem leszünk szerencsések, veletek Kedves Annám Sztregován találkozhatni, mert a' Húsvéti ünnepeket otthon fogjuk, mindnyájan együtt tölteni, de az Esztergomi fiúk csak zöld csütörtökön jönnek, és Húsvét hétfőn délután ismét indulnak vissza, így ha még Sztregovára is akarnánk menni, az egész szünnapjaikat kocsin töltenék, a' Posonyiak már 9-én jönnek b'aza, s' reménylem legalább három hetet fognak itthon tölteni. Az Esztergomi fiúkat kétszer öntötte ki a' víz, majd egy lábnyi víz v'olt a' szobájukba, a' keményök is be dőlt, s' azért már ismét szobájukba laknak, az én nagy féltémre, hisz azok a' szobák egy év alatt sem száradhatnak ki, a' padló alatt, fiatal ember ugyan sokat kiáll, azért az Isten talán csak őket is megsegíti. László csak azon bosszadodik mért nem tudott az alatt árvíz lenni Esztergomba, míg ő ott deákoskodott egész jux volt volna az neki.

Nagyon bosszantott, hogy a' Füleki ujonczczozásra nem mehettem, a' minék pedig annyira örültem, de nem csak én de Emmám is, ki az egész hetet nálatok, és Jolánnal tölthette volna, és én is minden délután hol hozzátok, hol Jolánékhoz rándultam volna, de utólag szegény Deák reguiemje valóságos szerencse v'olt reám nézve, mert én már vasárnap rosszul éreztem magamat, de azért ha a' reguiem nem lett volna Kedden, még is útnak indultam volna, pedig a' hideg, és Kocsizás következtében okvetetlen még betegebb lettem volna, mint így is v'oltam, és menyi alkalmatlanságot csináltam volna nektek Kedveseim.

Betegségemet lábon akartam elviselni, nem mertem lefeküdni a' reguiem előtt, mert sokan lettek volna, kik azt mondják ott van a' baloldali ember, a' reguiem előtt sebul. Krankheitot kapott, azért tartottam magam a' mennyire

lehetett a' reguiem alatt olly rosszúl lettem hogy azt gondoltam rögtön elájulok, és a' reguiem után sem fekettem még le, mert a' 10 papot kik az Isteni tiszteletet tartották illendőnek tartottam, ha a vármegye honorariumot nem ad nekik, legalább ebédre meg bívni és így még csak azok távozta után fekettem le, és így feküdtem Keddtől Szombatig, szombaton keltem fel, ez ugyan gyönyörű mulatság lett pólna, ha úgy útba vesz elő. No de majd meg vizitálok a' nyáron a' szolgabírói hivatalokat, és akkor kipótolom a' télen mulasztottat.

Most Kedves Annám mindkettőtöket számtalanszor csókolva, az alá írt szerződésnek mi előbbi vissza küldését kérve vagyok B. Gyarmaton 1876-dik évi Marczjus 30-án

igazán szerető bátyád
Madách Károly

A fenti Huszár Annához címzett, eddig kiadatlan, eredeti, dokumentumértékű levelet Balogh Károlyné Csernyus Alice leánya Matzon Frigyesné született Balogh Anna volt szíves az első közléshez rendelkezésünkre bocsátani.

